

Andrzej Gołąb

Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Polska

Poglądy wierzących i niewierzących naukowców na to, jakie cechy przypisuje Bogu większość Polaków

Streszczenie

Artykuł przedstawia niektóre wyniki eksploracyjnego badania ankietowego, w którym 186 polskich naukowców wypowiedziało się anonimowo na temat swojej wiary bądź niewiary w Boga oraz odpowiadało na inne pytania, m.in. o cechy przypisywane Bogu przez większość Polaków.

Autor założył, że odpowiedzi na to pytanie ujawnią ważny aspekt kulturowego obrazu Boga u badanych, a zarazem pozwolą porównać ów aspekt kulturowego obrazu Boga u badanych wierzących i niewierzących.

Podział badanych na trzy grupy: (1) wierzących w Boga, (2) ateistów i agnostyków oraz (3) „pozostałych badanych” ujawnił, że członkowie pierwszej grupy istotnie częściej niż należący do grupy drugiej i trzeciej zapowiadali, że nie będą odpowiadać na pytanie o poglądy Polaków na cechy Boga. Wśród osób, które na to pytanie odpowiedziały, badani wierzący w Boga częściej niż badani z grupy drugiej i trzeciej wybierali opcję: „nie wiem, jaka byłaby dominująca odpowiedź”.

Autor rozważył kilka hipotez na temat przyczyn wskazanych różnic. Skłania się ku przypuszczeniu, że dla osób wierzących istotna jest treść własnego obrazu Boga, mniejsze znaczenie ma zaś obraz Boga u innych ludzi. Dla osób niewierzących w Boga idea Boga ma sens tylko w odniesieniu do wierzeń innych osób, dlatego osoby chętniej wypowiadają się na temat obrazu Boga u Polaków.

Słowa kluczowe: Polscy naukowcy, kulturowy obraz Boga

Wprowadzenie

Niniejszy tekst informuje o próbie poznania obrazu Boga u wierzących i niewierzących w Boga polskich naukowców. Próba ta została podjęta w ramach badań eksploracyjnych zrealizowanych na seminarium magisterskim prowadzonym przez autora artykułu. Wybranie naukowców jako osób badanych można uzasadnić faktem, że światopogląd uczonych rzadko był w Polsce przedmiotem prac empirycznych. Do wyjątków należało szeroko zakrojone studium socjologiczne Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej (2000). Innymi przykładami badań z omawianej dziedziny są praca Stanisława Tokarskiego (2009) oraz Janusza Erenca (2010).

W dotychczasowych badaniach nad światopoglądem naukowców interesowano się tym, czy wierzą w Boga czy nie, ale prawie nie zajmowano się tym, co naukowcy myślą, kiedy poprosić ich o wypowiedź na temat tego, jaki jest Bóg.

Za pierwsze studium światopoglądu naukowców uchodzą głośne badania amerykańskiego psychologa Jamesa Leuby (1867–1946). Autor ten dwukrotnie, w roku 1914 i 1933, zapytał około 1000 naukowców amerykańskich, czy wierzą w osobowego Boga i nieśmiertelność duszy. Okazało się, że:

- istnieją różnice między naukowcami różnych specjalności (najwięcej wierzących w Boga było wśród fizyków, a najmniej wśród psychologów),
- naukowcy uważani za wybitnych rzadziej wierzyli w Boga niż ci, których nie uważano za wybitnych,
- wśród naukowców badanych w roku 1933 było mniej wierzących w Boga niż wśród badanych w roku 1914 (Leuba 1916, 1934; za: Wulff 1999, s. 189).

Powtórzenie wspomnianych badań w roku 1996 (Larson, Witham 1997) wykazało, że ogólne wskaźniki wiary w Boga wśród amerykańskich naukowców niewiele różniły się od wyników z roku 1914 (w roku 1914 wierzyło w Boga ok. 42% badanych, w roku 1996 – ok. 39%); nadal były różnice między dyscyplinami nauki, choć procent wierzących fizyków spadł (najwięcej wierzących było wśród matematyków – ok. 45%). Dalsze analizy danych (Larson, Witham 1998) potwierdziły, że wśród amerykańskich naukowców cieszących się większym prestiżem (członkowie Narodowej Akademii Nauki) odsetek wierzących w Boga był mniejszy (7%) niż w całej grupie badanych.

Późniejsze badania socjologiczne amerykańskich profesorów (Gross, Simmons 2009) przeprowadzone na próbie liczącej ponad 1400 osób wykazały, że wierzyło w Boga około 51% uczestników badań (ok. 35% bez przeżywania wahań z tym związanych, ok. 16% deklarowało wiarę w Boga pomimo pewnych wątpliwości). Najwięcej wierzących bez wahań było wśród naukowców reprezentujących rachunkowość (ok. 63%) i nauczanie początkowe (57%), najmniej wierzących bez przeżywania wątpliwości wśród psychologów (13%) i inżynierów mechaników (ok. 18%).

W przeprowadzonych w roku 1996 badaniach Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej (2000), w których wzięło udział 447 polskich samodzielnych pracowników naukowych, wierzący w Boga stanowili dokładnie 64% (w tym „głęboko wierzących” było ok. 25%). Najwięcej wierzących było wśród naukowców zajmujących się naukami rolniczymi (ok. 86%) i medycyną (ok. 71%), a najmniej wśród ekonomistów (ok. 50%). Niewierzących w Boga było w tym badaniu 19,7%, innych odpowiedzi udzieliło 16,3%. Kategoria „agnostycy” nie została w tym badaniu wyróżniona, lecz za najbliższą agnostycyzmowi można uznać grupę „niezdecydowanych” (3,1%).

Badania Janusza Erenca (2010) objęły 281 naukowców. Była to próba reprezentatywna dla pracowników Uniwersytetu Gdańskiego. Okazało się, że osoby wierzące w Boga to 72,3% ogółu badanych (w tej liczbie było 16,4% głęboko wierzących).

Ani we wspomnianych badaniach amerykańskich, ani w polskich, nie próbowano zbadać bliżej, jak naukowcy pojmują Boga, jaki mają jego obraz.

Dlatego właśnie kwestia ta stała się przedmiotem badań referowanych w tym artykule.

Ważnym źródłem inspiracji była książka dwóch amerykańskich socjologów: Paula Froese i Christophera Badera (2010). Zbadali oni przy pomocy sondażu telefonicznego około 3400 Amerykanów, pytając ich, czy Bóg ma cechy wymienione w przygotowanym wcześniej kwestionariuszu. Zachęcali, by nawet osoby niewierzące wypowiadały się na temat swojego rozumienia słowa „Bóg”. Na podstawie uzyskanych wyników wyodrębnili cztery warianty obrazu Boga: „Bóg stanowczy” (*authoritative*), pojmowany jako karzący ludzi za grzechy już w ich obecnym życiu; „Bóg krytyczny” (*critical*) – pamiętający o przewinieniach, lecz wymierzający karę dopiero po śmierci; „Bóg dobrotliwy” (*benevolent*) – wysłuchujący modlitw i przyznający ulgę w cierpieniu; „Bóg odległy” (*distant*) – stwórca świata nieingerujący w to, co dzieje się w życiu ludzi.

Rozpowszechnienie tych czterech obrazów Boga było następujące: przypisano je odpowiednio 31%, 16%, 24% i 24% Amerykanów (Froese, Bader 2010, s. 26)¹. Okazało się, że posiadany obraz Boga ma związek z odpowiedziami badanych na pytania o liczne kwestie społeczne, moralne i polityczne.

Opis własnego badania i jego wyniki

Przeprowadzone badanie miało charakter eksploracyjny. Miało dostarczyć odpowiedzi na pytania badawcze, nie było natomiast ukierunkowane na sprawdzenie hipotez.

Spośród pytań badawczych wymienię tutaj trzy, które związane są z treścią niniejszego artykułu:

- Jaki jest rozkład odpowiedzi badanych naukowców na pytanie o wiarę lub niewiarę w Boga?
- Jakie są obrazy Boga wśród respondentów i jak często występują?
- Co myślą badani o cechach przypisywanych Bogu przez większość Polaków?

Ostatnie z tych pytań pomyślane było jako sposób poznania jednej z odmian kulturowego obrazu Boga. Taki obraz mogą mieć nie tylko badani, którzy w Boga wierzą, ale również tacy, którzy wprawdzie sami w Boga nie wierzą, ale żyją wśród ludzi wierzących².

Na potrzeby seminarium magisterskiego zredagowałem ankietę pt. *Obraz Boga u wierzących i niewierzących naukowców*. Zawierała ona pytania otwarte i zamknięte. Wśród pytań o aktualne poglądy respondentów były m.in. zamknięte pytania

¹ 5% badanych było ateistami.

² Bardzo przemawia do mnie następująca opinia: „[...] bez względu na to, czy ktoś wierzy w Boga, prawie każdy człowiek często styka się z wyobrażeniami i poglądami dotyczącymi Boga. Tak więc, chociaż istnienie Boga może być przedmiotem sporów, wszechobecność **Boga jako pojęcia kulturowego** jest bezsporna” (Laurin, Kay, Fitzsimons 2012, s. 4, podkreślenie moje – A.G.).

o te cechy Boga, o które pytali Froese i Bader (2010). Było to 15 cech³. Do tej listy dołączono 5 dalszych określeń⁴.

Pytania o cechy Boga zostały zadane również w czterech innych kontekstach.

Pierwszy z nich to poglądy respondentów w okresie dorastania, drugi to ich wyobrażenia na temat cech przypisywanych Bogu przez większość Polaków⁵, kolejne dwa konteksty zaś to wyobrażenia respondentów na temat cech przypisywanych Bogu przez większość naukowców z dziedziny nauk ścisłych (trzeci kontekst)⁶ i społeczno-humanistycznych (czwarty kontekst)⁷.

Badania były prowadzone od końca lutego do końca czerwca 2013 r. Uczestnicy seminarium magisterskiego, korzystając ze stron internetowych uczelni i instytutów naukowych ustalili adresy mailowe pracowników naukowych ze stopniem naukowym doktora i doktora habilitowanego. Dyscypliny nauki wybierali studenci, kierując się swoimi zainteresowaniami. Uczelnie oraz instytuty naukowe wskazywał studentom autor artykułu. W pierwszej kolejności były brane pod uwagę uczelnie i instytuty warszawskie, potem zajmowano się uczelniami i instytutami z innych miast.

W zaproszeniu do udziału w badaniach informowano o możliwości wypełnienia ankiety na stronie internetowej eBadania.pl⁸. Do zaproszenia dołączony był tekst ankiety w pliku w formacie word document. Potencjalny respondent mógł też odesłać plik z wypełnioną ankietą jako załącznik do maila lub drogą pocztową.

Na ankietę odpowiedziało 250 naukowców, w tym 186 on-line i 64 wypełniając ankietę „wydrukowaną”.

³ Kochający, oceniający, karzący, surowy, skory do gniewu, rozgniewany na ludzi z powodu ich grzechów, rozgniewany na mnie z powodu moich grzechów, odległy, wszechobecny, nie interesuje się sprawami tego świata, nie interesuje się moimi sprawami, troszczy się o dobry los tego świata, troszczy się o moje dobro, bezpośrednio interweniuje w sprawy tego świata, bezpośrednio interweniuje w moje sprawy.

⁴ Zna każdą myśl człowieka, sprawia lub dopuszcza każde zdarzenie, jest kimś, z kim człowiek może nawiązać osobistą relację, jest obecny w Eucharystii, chce zbawić wszystkich ludzi. Autor dziękuje dr Emilii Wrocławskiej-Warchali za konsultację dotyczącą dodanych cech Boga oraz kilku innych pytań.

⁵ (Drugi kontekst:) Jakie odpowiedzi dominowałyby Pani/Pana zdaniem, gdyby prosić o wybór określeń dotyczących Boga dużą grupę DOROSŁYCH POLAKÓW?

⁶ (Trzeci kontekst:) Jakie odpowiedzi dominowałyby Pani/Pana zdaniem, gdyby zapytać dużą grupę POLSKICH NAUKOWCÓW pracujących w dziedzinie nauk ŚCISŁYCH (MATEMATYCZNYCH, PRZYRODNICZYCH, TECHNICZNYCH)?

⁷ (Czwarty kontekst:) Jakie odpowiedzi dominowałyby Pani/Pana zdaniem, gdyby zapytać dużą grupę POLSKICH NAUKOWCÓW pracujących w dziedzinie NAUK SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNYCH?

⁸ Serwis eBadania został stworzony przez socjolożkę, dr Małgorzatę Szpunar (z Wydziału Humanistycznego Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie) i jej męża – Tomasza Szpunara. Adres internetowy serwisu: <http://ebadania.pl>. Dziękuję państwu Szpunarom za możliwość korzystania z opracowanego przez nich bezpłatnego systemu tworzenia i realizowania ankiet.

Biorąc pod uwagę fakt, że zaproszenia do udziału skierowano do ok. 2000 osób, pozytywny odzew osiągnął poziom ok. 10–15%.

W niniejszym artykule zajmuję się wyłącznie wynikami opartymi na wypowiedziach on-line⁹. Wśród tych 186 osób najliczniejszą grupą byli fizycy (19,4%), dalsze miejsca pod względem liczebności zajmowali psychologowie (15,1%), biolodzy i matematycy (po 11,3%), geografowie/geologowie (9,1%), socjologowie (8,1%), chemicy (7,5%) i filozofowie (4,3%)¹⁰.

W próbie przeważali mężczyźni (64,5%). Najliczniejszą grupę pod względem wieku stanowiły osoby w wieku 31–40 lat (34,9%) oraz 41–50 lat (27,4%). Pozostałe grupy wiekowe miały następujący udział w całej próbie: do 30 lat – 3,8%; 51–60 lat – 16,7%; 61–70 lat – 14%, ponad 70 lat – 2,2%. Przypadki braku danych o wieku stanowiły 1%.

Dominowała liczebnie grupa doktorów (63,4%), doktorów habilitowanych było 36,1%, nie podało informacji o stopniu naukowym 0,5% respondentów.

Aby ustalić fakt aktualnej wiary lub niewiary w Boga, zadano respondentom pytanie zamknięte z 6 odpowiedziami typowymi dla tego typu pytań¹¹ oraz dwoma dodatkowymi: „Nie chcę odpowiadać na to pytanie” oraz „Odpowiem własnymi słowami (w pytaniu otwartym)”.

Tabela 1 zawiera uzyskane odpowiedzi oraz późniejszą ich kategoryzację.

Ponad połowa badanych naukowców zadeklarowała wiarę w Boga. Choć opcje wyrażające wiarę w Boga („a” i „b”) nie mówiły wprost o Bogu osobowym, jednak fakt, że ktoś wybrał jedną z tych odpowiedzi, a nie wybrał odpowiedzi „d”, sugeruje, że liczba 55,4% odnosi się do wierzących w Boga osobowego.

Głównym celem badania była eksploracja zagadnienia obrazu Boga u badanych naukowców.

⁹ Niniejszy artykuł opiera się na analizach przygotowanych do referatu na sympozjum *Nowe oblicza duchowości*, zorganizowane przez Katedrę Socjologii Instytutu Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie w dniach 28–29 października 2013. W tym czasie byłem w stanie poddać obliczeniom jedynie dane zgromadzone on-line. Kiedy przygotowując referat *Wiara i niewiara polskich naukowców w Boga*, wygłoszony 4 czerwca 2014 w Lublinie na *II Międzynarodowej Konferencji Psychologii Religii i Duchowości*, analizowałem dane pochodzące od wszystkich uczestników badania, którzy odpowiedzieli w roku 2013 (a także od 29 dalszych, zbadanych w kwietniu 2014), okazało się, że sposób odpowiadania na pytania ankiety (on-line czy w innej formie) nie różnicował odpowiedzi respondentów na pytania o wiarę lub niewiarę w Boga oraz na pytania o cechy, jakie ich zdaniem ma Bóg. Ekstrapolując tę prawidłowość na dane przedstawione w niniejszym artykule, sądzę, że nie byłoby istotnych zmian w tych wynikach, gdyby analizą objęto wszystkich badanych. Opracowując kolejną publikację opartą na wynikach omawianych badań sprawdzę, czy przypuszczenie to było zasadne.

¹⁰ Wśród pozostałych specjalności były: ekonomia, medycyna, informatyka i astronomia (łącznie 3,7%). Przypadków braku danych o dziedzinie nauki było 10,2%.

¹¹ Podobny zestaw odpowiedzi proponowano badanym w sondażu CBOS (Boguszewski 2012), a także w badaniach takich socjologów, jak na przykład Ecklund i Scheitle (2007) czy Gross i Simmons (2009).

Tab. 1. Odpowiedzi na pytanie: „Czy wierzy Pan/i obecnie w Boga?” oraz ich późniejsza kategoryzacja

Liczba	Procent	Odpowiedzi, które wybierali badani*	Przyjęta ostatecznie kategoryzacja osób badanych	Liczba	Procent
72	38,7	a) Wierzę w Boga i nie mam wątpliwości, że Bóg istnieje	(1) Wierzący w Boga	103	55,4
31	16,7	(b) Wierzę w Boga, choć czasami mam różne wątpliwości			
32	17,2	(f) Nie wierzę w Boga	(2) Ateiści i agnostycy	48	25,8
16	8,6	(e) Nie wiem, czy Bóg istnieje i nie wierzę, że jest sposób, żeby to sprawdzić			
15	8,1	(d) Nie wierzę w osobowego Boga, ale wierzę w pewnego rodzaju siłę wyższą	(3) Pozostali badani	35	18,8
7	3,8	(c) Czasami wydaje mi się, że wierzę w Boga, a czasami, że nie wierzę			
2	1,1	(g) Nie chcę odpowiadać na to pytanie			
11	5,9	(h) Odpowiem własnymi słowami [w kolejnym pytaniu]			
186	100	Ogół badanych		186	100

* Litera przed odpowiedzią wskazuje, jakie miejsce miała w spisie opcji do wyboru

O ile nie budziło wątpliwości, że przynajmniej część osób wierzących w Boga zechce wypowiedzieć się na temat cech Boga, o tyle nie było pewne, czy zechcą napisać coś na ten temat osoby niewierzące¹².

Z 32 osób, które stwierdziły, że nie wierzą w Boga, 25% uznało otwarte pytanie o myśli nasuwające się na temat Boga (w którego nie wierzą) za pozbawione sensu, nielogiczne. Jeden z tych badanych sformułował nawet podejrzenie o „prowokację sprawdzającą znajomość podstaw logiki wśród naukowców”. Inne osoby wskazywały, że nie myślą o kimś, kto nie istnieje (19%), że jest wielu bogów, w których wierzą ludzie. Dwóch ateistów stwierdziło, że gdyby istniał Bóg, w jakiego wierzą inni ludzie, miałyby cechy skrajnie negatywne.

Obraz Boga zdefiniowany w kategoriach, którymi posługiwali się Froese i Bader (2010), mógł być ustalony pod warunkiem, że badani odpowiedzieliby na szczegółowe pytania o cechy Boga. Jest oczywiste, że pytanie o cechy Boga było adresowane do osób wierzących, chociaż okazało się, że odpowiedzi udzieliły też nieliczne

¹² Dwa otwarte pytania ankiety brzmiały: „Jakie myśli nasuwają się Pani/Panu w związku z pytaniem: „Jaki jest Bóg, w którego [pierwsze z pytań:] WIERZĘ [drugie z pytań:] NIE WIERZĘ?”. Osoby odpowiadające on-line były informowane, że „program zapisze do 255 znaków ze spacjami”. Osoby wypełniające ankietę w pliku word powiadamiano, że mogą sformułować dowolnie długą wypowiedź. Wszystkich badanych informowano, że mogą pominąć te pytania. Pytanie zamknięte było adresowane tylko do osób wierzących („Prosimy o wybór określeń Boga, w którego Pan/i obecnie wierzy”). Odpowiadającym przedstawiano 20 określeń Boga, które zostały wymienione w tym artykule w przypisach dolnych 3 i 4.

osoby z dwóch grup niedeklarujących wiary w Boga. Gdy odpowiedzi na temat cech Boga były niekompletne (albo gdy w ogóle ich brakowało), nie można było określić obrazu Boga.

Szczegółowe dane na temat odpowiednich wyników przedstawia Tabela 2.

Tab. 2. Obraz Boga w świetle wypowiedzi trzech grup respondentów

Obraz Boga	Grupa respondentów						Ogółem	
	(1) Wierzący w Boga		(2) Ateiści i agnostycy		(3) Pozostali badani			
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Bóg stanowczy	9	8,7	0	0	0	0	9	4,8
Bóg krytyczny	15	14,6	1	2,1	6	17,1	22	11,8
Bóg dobrotliwy	33	32,0	0	0	3	8,6	36	19,4
Bóg odległy	21	20,4	4	8,3	7	20,0	32	17,2
Brak możliwości określenia syntetycznego obrazu Boga	25	24,3	43	89,6	19	54,3	87	46,8
Ogółem	103	100	48	100	35	100	186	100

chi-kwadrat=65,889 df=8 p=0,000 (p<0,001)

Jak widać, dla prawie połowy badanych (46,8%) nie udało się zastosować kryteriów użytych przez Froese i Badera (2010) do ustalenia syntetycznego wskaźnika obrazu Boga. Wynikało to z faktu nieudzielenia odpowiedzi na szczegółowe pytania o cechy Boga, w którego respondent aktualnie wierzy, albo z faktu zajęcia stanowiska jedynie wobec niektórych cech Boga, o które pytano. Jest to w pełni zrozumiałe w przypadku osób deklarujących ateizm lub agnostycyzm, ale nawet w przypadku osób wierzących w Boga odpowiedzi jednej czwartej badanych nie pozwoliły rozstrzygnąć, który z czterech obrazów Boga jest im właściwy.

Mniej więcej jedna trzecia osób wierzących ma obraz Boga „dobrotliwego”, jedna piąta wierzy w Boga „odległego”. Co siódmy badany z tej grupy wierzy w Boga „krytycznego”, a co dwunasty w Boga „stanowczego”.

Aby zrealizować zapowiedź zawartą w tytule niniejszego artykułu, przejdę teraz do kwestii poglądów respondentów na to, jakie cechy przypisałyby Bogu większość Polaków.

Wydawało się, że może to być płaszczyzna porównań między badanymi wierzącymi i niewierzącymi w Boga.

Osoby niewierzące żyją wśród ludzi wierzących w Boga. Czy chcą tego czy nie, stykają się w różnych sytuacjach z wypowiedziami ludzi na temat Boga, a także z zachowaniami, z których mogą wnioskować o cechach przypisywanych Bogu. W związku z tym mogą, choć oczywiście nie muszą, mieć wyobrażenia na temat rozpowszechnionych w Polsce wyobrażeń o Bogu, ale jeśli nawet ich nie mają, mogą podjąć próbę wygenerowania przypuszczeń na ten temat.

Badanym zadano pytanie: „Jakie odpowiedzi dominowałyby Pani/Pana zdaniem, gdyby prosić o wybór określeń dotyczących Boga dużą grupę dorosłych Polaków?” Jak już wspominałem, sądziłem, że pytanie to jest jednym ze sposobów dotarcia do pewnej odmiany „kulturowego obrazu Boga”.

Analizę uzyskanych na ten temat danych poprzedzę omówieniem kwestii gotowości badanych do odpowiadania na pytanie o to, jakie cechy przypisałyby Bogu większość Polaków. Informacje na ten temat przedstawiają tabele 3 i 4.

Tab. 3. Rodzaj deklaracji dotyczącej odpowiadania na pytanie o cechy, jakie przypisałyby Bogu większość Polaków

Rodzaj deklaracji	Grupa respondentów						Ogółem	
	(1) Wierzący w Boga		(2) Ateiści i agnostycy		(3) Pozostali badani			
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent
(a) Chcę odpowiedzieć na [to] pytanie, przejdę do tego pytania	49	50,0	33	71,7	22	64,7	104	58,4
(b) Nie będę odpowiadać na [to] pytanie, wpiszę [w kolejnym pytaniu] swój komentarz na ten temat	14	14,3	4	8,7	5	14,7	23	12,9
(c) Nie będę odpowiadać na [to] pytanie ani komentować tego faktu [w kolejnym pytaniu], przejdę do [jeszcze dalszego] pytania	35	35,7	9	19,6	7	20,6	51	28,7
Ogółem	98	100	46	100	34	100	178	100

chi-kwadrat=7,480 df=4 p=0,113 (n.i.)

Ponad połowa badanych stwierdziła, że odpowie na pytanie o poglądy większości Polaków.

Komentarze tłumaczące brak odpowiedzi zapowiedziały 23 osoby. Jedna osoba nie spełniła tej zapowiedzi; 5 stwierdziło ogólnie, że brak im wiedzy; 7 podało zaś, że nie zna wyników badań na ten temat (w tym 2 podkreśliły, że same nie robiły takich badań, a 2, że wypełniana ankieta powinna dać odpowiedź w tej sprawie). 5 osób zwróciło uwagę na różnorodność poglądów Polaków, 2 osobom pytanie wydało się niestosowne ze względu na to, że wiąże się z ocenianiem innych bądź wkroczeniem w ich intymne sprawy, 1 osoba wyraziła brak zainteresowania poglądami Polaków, a jedna sformułowała krótki choć wieloznaczny komentarz, który mógł wyrażać dystans do tego typu pytań („Familiada”).

Agregacja danych z dwóch ostatnich wierszy tabeli 3, uwidoczniła w tabeli 4, pozwoliła ujawnić statystycznie istotną różnicę między trzema grupami wyróżnionymi ze względu na sposób określenia przez badanych ich stosunku do wiary w Boga.

Tab. 4. Dane z Tab. 2 po agregacji

Rodzaj deklaracji	Grupa respondentów						Ogółem	
	(1) Wierzący w Boga		(2) Ateiści i agnostycy		(3) Pozostali badani			
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent
(a) Chcę odpowiedzieć na [to] pytanie, przejdę do tego pytania	49	50,0	33	71,7	22	64,7	104	58,4
Nie będę odpowiadać na [to] pytanie [Połączenie odpowiedzi (b) i (c)]	49	50,0	13	28,3	12	35,3	74	41,6
Ogółem	98	100	46	100	34	100	178	100

chi-kwadrat=6,773 df=2 p=0,03 (p<0,05)

Osoby wierzące w Boga wyraźnie rzadziej informowały o zamiarze odpowiadania na pytanie o obraz Boga u większości Polaków niż ateści i agnostycy oraz pozostali badani. Jednakże istotna statystycznie jest tylko różnica między grupą (1) wierzących w Boga a grupą (2) ateistów i agnostyków¹³. Różnice między grupami 1 i 3¹⁴ oraz między grupami 2 i 3¹⁵ są nieistotne statystycznie.

Tabela 5 przedstawia zestawienie wyników siedmiu porównań trzech „grup światopoglądu” pod względem odpowiedzi badanych z tych grup na pytania o to, jak ich zdaniem odpowiadałaby większość Polaków na pytania o cechy Boga. We wszystkich siedmiu porównaniach ujawniły się różnice w globalnym rozkładzie odpowiedzi, które są istotne statystycznie lub wskazują na tendencję statystyczną (p<0,10).

Dane w tabeli zostały uporządkowane ze względu na wielkość prawdopodobieństwa istnienia różnic (według wielkości wartości „p” uwidocznionych w kolumnie „Istotność różnic”).

Z danych zawartych w tabeli 4 wynikałoby, że można było spodziewać się odpowiedzi od 104 badanych. W rzeczywistości na pytania dotyczące siedmiu analizowanych w tabeli 5 cech Boga odpowiedziało od 90 do 97 badanych.

Osoby wierzące w Boga, wypowiadając się w sprawie poglądów większości Polaków na wymienione w tabeli 5 cechy Boga, najczęściej (w sześciu przypadkach na siedem) odpowiadały „Nie wiem, jaka byłaby dominująca odpowiedź”. W przypadku cechy „karzący” liczba odpowiedzi „Nie wiem” dorównywała liczbie odpowiedzi twierdzących (47,6%).

¹³ 50%:71,7%; chi-kwadrat=6,034; df=1; p=0,014 (p<0,05).

¹⁴ 50%:64,7%; chi-kwadrat=2,196; df=1; p=0,138 (n.i.).

¹⁵ 71,7%:64,7%; chi-kwadrat=0,45; df=1; p=0,502 (n.i.).

Tab. 5. Poglądy na temat cech przypisywanych Bogu przez większość Polaków, które różnią się u osób reprezentujących trzy „grupy światopoglądu”**

Jaki jest BÓG zdaniami większości Polaków	Rodzaj odpowiedzi osób badanych	(1) Wierzący w Boga	(2) Ateiści /agnostycy	(3) Pozostali badani	Razem	Istotność różnic między globalnymi rozkładami odpowiedzi badanych z grup 1, 2 i 3
(6) ** Rozgiewany na ludzi z powodu ich grzechów	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	28,2%	59,4%	68,4%	47,8%	chi-kwadrat=19,751 df=4 p=0,001 (p<0,05)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	15,4%	28,1%	5,3%	17,8%	
	Nie wiem*** (N=100%)	56,4%	12,5%	26,3%	34,4%	
(5) ** Skory do gniewu	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	20,0%	43,8%	52,4%	35,5%	chi-kwadrat=14,201 df=4 p=0,007 (p<0,01)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	20,0%	34,4%	19,0%	24,7%	
	Nie wiem*** (N=100%)	60,0%	21,9%	28,6%	39,8%	
(14) ** Bezpośrednio interweniuje w sprawy tego świata	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	15,6%	53,1%	35,0%	32,0%	chi-kwadrat=13,753 df=4 p=0,008 (p<0,01)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	35,6%	21,9%	40,0%	32,0%	
	Nie wiem*** (N=100%)	48,9%	25,0%	25,0%	36,1%	
(7) ** Rozgiewany na mnie z powodu moich grzechów	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	22,5%	40,0%	47,6%	34,1%	chi-kwadrat=9,403 df=4 p=0,052 (p<0,10)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	32,5%	43,3%	19,0%	33,0%	
	Nie wiem*** (N=100%)	45,0%	16,7%	33,3%	33,3%	
		(40)	(30)	(21)	(91)	

(3) ** Karzący	Dominująca byłaby odpowieź TAK	47,6%	68,8%	85,7%	63,2%	chi-kwadrat z popr. Yatesa=9,341 df=4 p=0,053 (p<0,10)
	Dominująca byłaby odpowieź NIE	4,8%	9,4%	4,8%	6,3%	
	Nie wiem*** (N=100%)	47,6% (42)	21,9% (32)	9,5% (21)	30,5% (95)	
(10) ** Nie interesuje się sprawami tego świata	Dominująca byłaby odpowieź TAK	25,6%	18,8%	15,0%	21,1%	chi-kwadrat=9,296 df=4 p=0,054 (p<0,10)
	Dominująca byłaby odpowieź NIE	20,9%	53,1%	45,0%	36,8%	
	Nie wiem*** (N=100%)	53,5% (43)	28,1% (32)	40,0% (20)	42,1% (95)	
(11) ** Nie interesuje się moimi sprawami	Dominująca byłaby odpowieź TAK	26,2%	25,0%	10,0%	22,3%	chi-kwadrat=8,440 df=4 p=0,077 (p<0,10)
	Dominująca byłaby odpowieź NIE	23,8%	50,0%	45,0%	37,2%	
	Nie wiem*** (N=100%)	50,0% (42)	25,0% (32)	45,0% (20)	40,4% (94)	

* Analizy dotyczą wyłącznie odpowiedzi osób zapowiadających, że udzielią odpowiedzi na pytanie o poglądy większości Polaków

** Liczba przed określeniem cechy Boga wskazuje miejsce tego określenia na liście zamieszczonej w tekście pytania ankietowego

***Pełny tekst proponowanej opcji: „Nie wiem, jaka byłaby dominująca odpowiedź”

Ateiści i agnostycy najczęściej (w czterech przypadkach na siedem) wybierali odpowiedź wyrażającą przypuszczenie, że większość Polaków przypisze Bogu rozważaną cechę. Były to trzy cechy związane z gniewem Boga („skory do gniewu”; „rozniewany na ludzi z powodu ich grzechów”; „karzący”) oraz cecha wyrażająca uczestnictwo Boga w wydarzeniach („bezpośrednio interweniuje w sprawy tego świata”). W odniesieniu do trzech cech, w tym dwóch wyrażających bliską relację Boga z człowiekiem („rozniewany na mnie z powodu moich grzechów”; „nie interesuje się moimi sprawami”), dominująca była odpowiedź: „Nie wiem”.

Grupa określona jako „pozostali badani” odpowiadała w sposób w dużej mierze zbliżony do grupy ateistów i agnostyków. Co do 13 cech Boga, trzy grupy badanych wyróżnione ze względu na światopogląd wypowiadały się o poglądach większości Polaków na temat tego, jaki jest Bóg, w sposób zbliżony.

Wyniki ilustrujące to zamieszczone są w tabeli 6. Zostały uporządkowane ze względu na wielkość liczby odpowiedzi „tak”, tzn. liczbę przewidywań, że większość Polaków przypisze daną cechę Bogu.

Tab. 6. Te poglądy na temat cech przypisywanych Bogu przez większość Polaków, które nie różnią się u osób reprezentujących trzy „grupy światopoglądu”*

Jaki jest BÓG zdaniem większości Polaków	Rodzaj odpowiedzi osób badanych	(1) Wierzący w Boga	(2) Ateiści /agnostycy	(3) Pozostali badani	Razem	Istotność różnic między globalnymi rozkładami odpowiedzi badanych z grup 1, 2 i 3
(2) ** Oceniający	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	74,4%	81,3%	86,4%	79,4%	chi-kwadrat z popr. Yatesa=0,788 df=4 p=0,940 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	4,7%	6,3%	0,0%	4,1%	
	Nie wiem***	20,9%	12,5%	13,6%	16,5%	
	(N=100%)	(43)	(32)	(22)	(97)	
(1) ** Kochający	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	63,6%	81,3%	72,6%	72,2%	chi-kwadrat z popr. Yatesa=19,751 df=4 p=0,194 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	4,5%	12,5%	4,8%	7,2%	
	Nie wiem***	31,8%	6,3%	19,0%	20,6%	
	(N=100%)	(44)	(32)	(21)	(97)	
(16) ** Zna każdą myśl człowieka	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	59,1%	87,5%	55,0%	67,7%	chi-kwadrat z popr. Yatesa= 6,576 df=4 p=0,160 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	11,4%	6,3%	15,0%	10,4%	
	Nie wiem***	29,5%	6,3%	30,0%	21,9%	
	(N=100%)	(44)	(32)	(20)	(96)	

(9) ** Wszechobecny	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	59,1%	67,7%	80,0%	66,3%	chi-kwadrat=3,240 df=4 p=0,518 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	11,4%	12,9%	5,0%	10,5%	
	Nie wiem***	29,5%	19,4%	15,0%	23,2%	
	(N=100%)	(44)	(31)	(20)	(95)	
(19)** Jest obecny w Eucharystii	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	46,7%	59,4%	65,0%	54,6%	chi-kwadrat=1,654 df=4 p=0,799 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	6,7%	6,3%	5,0%	6,2%	
	Nie wiem***	46,7%	34,4%	30,0%	39,2%	
	(N=100%)	(45)	(32)	(20)	(97)	
(20) ** Chce zbawić wszystkich ludzi	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	52,3%	62,5%	45,0%	54,2%	chi-kwadrat=6,052 df=4 p=0,1950 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	6,8%	18,8%	15,0%	12,5%	
	Nie wiem***	40,9%	18,8%	40,0%	33,3%	
	(N=100%)	(44)	(32)	(20)	(96)	
(4) ** Surowy	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	38,1%	50,0%	71,4%	49,5%	chi-kwadrat z popr. Yatesa=6,933 df=4 p=0,1395 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	11,9%	21,9%	4,8%	13,7%	
	Nie wiem***	50,0%	28,1%	23,8%	36,8%	
	(N=100%)	(42)	(32)	(21)	(95)	
(17) ** Sprawia lub dopuszcza każde zdarzenie	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	35,6%	53,1%	52,4%	44,9%	chi-kwadrat=4,523 df=4 p= 0,340 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	17,8%	15,6%	23,8%	18,4%	
	Nie wiem***	46,7%	31,3%	23,8%	36,7%	
	(N=100%)	(45)	(32)	(21)	(98)	

* Analizy dotyczą wyłącznie odpowiedzi osób zapowiadających, że udzielą odpowiedzi na pytanie o poglądy większości Polaków

** Liczba przed określeniem cechy Boga wskazuje miejsce tego określenia na liście zamieszczonej w tekście pytania ankietowego

***Pełny tekst proponowanej opcji: „Nie wiem, jaka byłaby dominująca odpowiedź”

Tab. 6. (cd.) Poglądy na temat cech przypisywanych Bogu przez większość Polaków, które nie różnią się u osób reprezentujących trzy „grupy światopoglądu”*

Jaki jest BÓG zdaniem większości Polaków	Rodzaj odpowiedzi osób badanych	(1) Wierzący w Boga	(2) Ateiści /agnostycy	(3) Pozostali badani	Razem	Istotność różnic między globalnymi rozkładami odpowiedzi badanych z grup 1, 2 i 3
(12) ** Troszczy się o dobry los tego świata	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	33,3%	60,0%	40,0%	43,5%	chi-kwadrat=5,706 df=4 p=0,222 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	21,4%	16,7%	25,0%	20,7%	
	Nie wiem***	45,2%	23,3%	35,0%	35,9%	
	(N=100%)	(42)	(30)	(20)	(92)	
(13) ** Troszczy się o moje dobro	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	31,0%	50,0%	50,0%	41,5%	chi-kwadrat=4,627 df=4 p=0,328 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	21,4%	15,6%	25,0%	20,2%	
	Nie wiem***	47,6%	34,4%	25,0%	38,3%	
	(N=100%)	(42)	(32)	(20)	(94)	
(8) ** Odległy	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	34,9%	40,6%	42,9%	38,5%	chi-kwadrat=1,281 df=4 p=0,865 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	16,3%	21,9%	19,0%	18,8%	
	Nie wiem***	48,8%	37,5%	38,1%	42,7%	
	(N=100%)	(43)	(32)	(21)	(96)	
(18) ** Jest kimś, z kim człowiek może nawiązać osobistą relację	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	28,3%	40,6%	50,0%	36,7%	chi-kwadrat=4,348 df=4 p=0,361 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	23,9%	28,1%	15,0%	23,5%	
	Nie wiem***	47,8%	31,3%	35,0%	39,8%	
	(N=100%)	(46)	(32)	(20)	(98)	
(15) ** Bezpośrednio interweniuje w moje sprawy	Dominująca byłaby odpowiedź TAK	18,2%	40,6%	28,6%	27,8%	chi-kwadrat=5,636 df=4 p=0,228 (n.i.)
	Dominująca byłaby odpowiedź NIE	40,9%	25,0%	42,9%	36,1%	
	Nie wiem***	40,9%	34,4%	28,6%	36,1%	
	(N=100%)	(44)	(32)	(21)	(97)	

* Analizy dotyczą wyłącznie odpowiedzi osób zapowiadających, że udzielą odpowiedzi na pytanie o poglądy większości Polaków

** Liczba przed określeniem cechy Boga wskazuje miejsce tego określenia na liście zamieszczonej w tekście pytania ankietowego

***Pełny tekst proponowanej opcji: „Nie wiem, jaka byłaby dominująca odpowiedź”

Dwie najczęściej wskazywane cechy Boga, w które wiarę przypisują większości Polaków badani ze wszystkich trzech porównywanych grup (czyni to w dużej mierze zgodnie ponad 70% badanych), to cechy Osoby, która ocenia, ale też kocha ludzi.

Dwie kolejne cechy przypisywane Polakom przez ponad 60% badanych to cechy Osoby wszechwiedzącej (w znaczeniu kogoś, kto wnika w najgłębsze tajniki psychiki człowieka) i wszędzie obecnej.

Kolejne dwie cechy Boga – wymieniane przez ponad 50% badanych jako przedmiot wiary Polaków – są związane z dobrymi zamiarami Boga: chce być dostępny dla każdego (obecny w Eucharystii) i chce zbawić każdego.

Najmniej badanych (29–37%) uważa, że zdaniem większości Polaków Bóg ma bezpośredni kontakt z człowiekiem (interweniuje w jego sprawy, jest kimś, z kim człowiek wchodzi w osobistą relację).

Odpowiedzi „Nie wiem, jaka byłaby dominująca odpowiedź” udzielali częściej badani wierzący w Boga niż ateści i agnostycy, a także częściej niż „pozostali badani”. Było tak w przypadku 11 na 13 cech Boga wymienionych w tabeli 6. Widać w tym podobieństwo do sygnalizowanej wcześniej tendencji do preferowania tej odpowiedzi w przypadku cech Boga przedstawionych w tabeli 5.

Dyskusja wyników

Rozważę kolejno wyniki dotyczące **trzech pytań badawczych**, na które poszukiwałem odpowiedzi.

Pierwsze z tych pytań dotyczyło **rozkładu odpowiedzi badanych naukowców na pytanie o wiarę lub niewiarę w Boga**.

Procent naukowców deklarujących wiarę w Boga w niniejszym badaniu (56,3%) jest niższy od wyniku Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej (2000) – 64,0%, ale jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że autorka ta badała wyłącznie doktorów habilitowanych, i uwzględnimy tylko te deklaracje wiary w Boga, które w niniejszym studium pochodziły od naukowców z habilitacją (61,7%), to różnica wyraźnie maleje.

Wyniki dotyczące dwóch pozostałych grup wyróżnionych w tym artykule kategorii można ująć w następujące zestawienie¹⁶:

- ateści lub agnostycy: 25,5% (26,4%) – 22,8%¹⁷
- pozostali badani: 18,2% (11,7%) – 16,3%

Podane wyżej liczby sugerują trend zmierzający w kierunku zwiększania się wśród polskich naukowców liczby osób niewierzących w Boga (ateistów lub agnostyków). Spadek liczby osób wierzących wśród samodzielnych pracowników nauki wydaje się nieco mniejszy niż przyrost liczby niewierzących. Choć należy pamiętać o incydentalnym charakterze próby w niniejszym badaniu, to wspomniane trendy można rozpatrywać jako przejawy stopniowej sekularyzacji społeczeństwa (na temat sekularyzacji pisze np. Drozdowicz 2010).

¹⁶ Pierwsza liczba z trzech to wynik ogółu respondentów niniejszego badania, druga liczba (w nawiasie) to wynik samych doktorów habilitowanych, trzecia zaś to wynik doktorów habilitowanych w badaniach M. Libiszowskiej-Żółtkowskiej.

¹⁷ Jako agnostyków w badaniach M. Libiszowskiej-Żółtkowskiej potraktowałem „niezdecydowanych”.

Drugim pytaniem badawczym było **pytanie o obrazy Boga występujące wśród naukowców**. Założono, że głównymi adresatami pytań o cechy Boga są naukowcy deklarujący wiarę w Boga. Okazało się jednak, że jedna czwarta respondentów wierzących w Boga nie udzieliła takich odpowiedzi, które pozwoliłyby przypisać im jeden z czterech obrazów Boga wyróżnionych przez Froese i Badera (2010). W badaniach amerykańskich taka sytuacja nie wystąpiła. Można przypuszczać, że wynikało to ze sposobu zbierania danych. Ankieterzy amerykańscy przeprowadzali sondaż telefoniczny, co mogło sprawić, że osobom badanym trudno było odmówić odpowiedzi. W naszych badaniach wyraźnie zaznaczaliśmy, że „możliwe jest pominięcie takich czy innych pytań”.

W tej sytuacji przy porównaniach z badaniami Froese i Badera (2010) właściwsze będzie wzięcie pod uwagę wyłącznie tych naukowców, dla których można było ustalić obraz Boga.

Gdy zestawimy pary wskaźników procentowych w ten sposób, że pierwsza liczba w parze odnosi się do zbadanych w niniejszym studium polskich naukowców wierzących w Boga (N=103), a druga do ogółu zbadanych przez Froese i Badera wierzących w Boga Amerykanów (N=ok. 2700)¹⁸, uzyskujemy następujące pary wskaźników:

- „Bóg stanowczy”: 9,7% – 31%
- „Bóg krytyczny”: 18,6% – 16%
- „Bóg dobrotliwy”: 39,3% – 24%
- „Bóg odległy”: 32,4% – 24%

Choć porównania te nie są w pełni uprawnione (poza olbrzymią dysproporcją liczby osób badanych wchodzi w grę i taka różnica, że polska próba dotyczy naukowców, a amerykańska szerokiego przekroju społeczeństwa), to można z nich wyprowadzić ważną dla ewentualnych przyszłych badaczy hipotezę, że Polakom dużo częściej niż Amerykanom Bóg wydaje się dobrotliwy lub odległy, natomiast dużo rzadziej wydaje się stanowczy (w znaczeniu: karzący za grzechy już w życiu doczesnym). Częstość obrazu Boga krytycznego (wymierzającego sprawiedliwość po śmierci człowieka) może być w obu społeczeństwach zbliżona.

Trzecie pytanie badawcze dotyczyło **obrazu Boga przypisywanego większości Polaków**. W tym przypadku badanie ujawniło nieoczekiwaną, lecz bardzo ciekawą różnicę między badanymi wierzącymi w Boga a resztą respondentów. Polegała ona na tym, że kiedy zapytano ich o to, czy będą odpowiadać na pytanie o poglądy Polaków na cechy Boga, pierwsi istotnie częściej niż drudzy oświadczyli, że nie będą tego robić. Ponadto nawet ci wierzący, którzy początkowo stwierdzili, że będą odpowiadać na wspomniane pytanie, później – po zetknięciu się z pytaniami o to, co myśli większość Polaków o konkretnych cechach Boga – najczęściej wybierali opcję „Nie wiem, jaka byłaby dominująca odpowiedź”. W odniesieniu do cech Boga wymienionych w tabeli 5 była to u wierzących w Boga przewaga liczby odpowiedzi

¹⁸ Od liczby 3400 odjęto 5% ateistów.

„Nie wiem” nad ich odpowiedziami „tak” i „nie”¹⁹. W odniesieniu do cech Boga wymienionych w tabeli 6 była to przewaga liczby odpowiedzi „Nie wiem” u wierzących w porównaniu z takimiż odpowiedziami ateistów i agnostyków a także „pozostałych badanych”.

Chociaż wśród ateistów i „pozostałych badanych” również byli odmawiający wypowiedzi na temat poglądów Polaków – zarówno generalnie, jak i w konkretnych przypadkach – to jednak większość badanych z tych dwóch grup przypisywała Polakom określone poglądy na cechy Boga.

Pierwszą kwestią, nad którą się zastanawiałem, było pytanie, czy badanych wierzących w Boga cechowała mniejsza gotowość do współdziałania z badaczem w spełnianiu jego „oczekiwań” albo np. ogólnie mniejsza skłonność do wysiłku umysłowego związanego z generowaniem przypuszczeń w oparciu o takie czy inne przesłanki. Uznałem jednak, że nic nie wskazuje na słuszność takich przypuszczeń.

Bardziej godna uwagi wydała mi się hipoteza nawiązująca do generalnego pytania o to, czy każdy człowiek ma obraz Boga i jaką rolę pełni ten obraz w życiu danej osoby.

Hipotezę tę ująłbym następująco: dla człowieka wierzącego w Boga centralną reprezentacją umysłową jest w ł a s n y obraz Boga. To, co myślą o Bogu inni, może być dla osoby wierzącej stosunkowo mało istotne. W związku z tym rozważania na ten temat mogą wydawać się jej zbędne. Gdy tak jest, podejmuje je niechętnie, jeśli w ogóle podejmuje. Oczywiście może mieć swoje zdanie w tej sprawie, zwłaszcza jeśli dysponuje jakimiś danymi na ten temat, np. wynikami badań.

Anonimowy recenzent pierwszej wersji tego artykułu wyraził przypuszczenie, iż „jedną z przyczyn, dla których osoby wierzące mniej chętnie mówią o obrazie Boga u większości Polaków, może być fakt, że mają świadomość zmian w obrazie Boga, które zachodzić mogą w biegu życia [...] [Osoby te] uwzględniają rolę indywidualnego doświadczenia religijnego w [...] kształtowaniu [wyobrażeń ludzi o Bogu]”. Przypuszczenie to wydaje się trafne.

Człowiek niewierzący w Boga może z niechęcią reagować na próby skłonienia go do wypowiedzi czy rozważań na temat tego, co sam myśli o Bogu lub o tym, jaki jest Bóg. Natomiast Bóg, w którego wierzą inni ludzie, może być dla osoby niewierzącej ciekawym przedmiotem refleksji. Niektórzy niewierzący mogą interesować się tym, co ludzie z ich szerszego otoczenia sądzą o Bogu, dlatego, że starają się zrozumieć powody ich wiary²⁰. Inni niewierzący mogą zauważać w poglądach innych to, co ich samych „odstręcza” od przyjmowania istnienia Boga.

¹⁹ Dokładniej mówiąc, chodzi o odpowiedzi „dominująca byłaby odpowiedź TAK” i „dominująca byłaby odpowiedź NIE”.

²⁰ Dziękuję panu dr. hab. Janowi Fronkowi, który zechciał przeczytać pierwszą wersję niniejszego tekstu i wyraził pogląd, że osoby niewierzące silniej dążą do racjonalnego objaśniania rzeczywistości. Poszukują one odpowiedzi na pytanie, dlaczego inni wierzą. Formułowanie przypuszczeń na temat tego, jakie cechy wierzący przypisują Bogu, może być wyrazem tego, że próbują zrozumieć, czego inni w Bogu szukają.

Dystans w stosunku do poglądów na temat Boga przypisywanych innym ludziom może umacniać osobę niewierzącą w Boga w przekonaniu, że to jej stanowisko jest słuszne.

W niniejszym artykule używałem pojęcia „kulturowy obraz Boga”. Nie jest to pojęcie ogólnie przyjęte. Wydaje się jednak, że to, jak ludzie odbierają poglądy innych osób w ich otoczeniu na temat Boga, jest wartościowym przedmiotem badań.

Na przykład Azim Shariff i Ara Norenzayan (2011) pytali studentów, czy Bóg ma określone cechy pozytywne (np. czy jest przebaczący) oraz negatywne (np. czy jest karzący), przy czym należało wskazać pogląd występujący w „**kulturze swego otoczenia**” („their culture’s conception of God or Gods”). Następnie badacze stwarzali studentom możliwość oszukiwania w okolicznościach pozornie niezwiązanych z poprzednim zadaniem. Tak jak przewidywali, studenci z negatywnym kulturowym obrazem Boga oszukiwali mniej niż badani z pozytywnym obrazem Boga. Sprawdzono jednak, czy osobista wiara w Boga miała wpływ na wyniki. Okazało się, że nie: wierzący w Boga oszukiwali równie często jak niewierzący, natomiast ci, którym Bóg kojarzył się z istotą o cechach negatywnych, oszukiwali mniej.

W innym badaniu Norenzayan i Shariff (2008) wykazali związek między aktywizacją pojęcia Boga w umyśle osób badanych a przejawianiem przez nich zachowań prospołecznych.

Istnieją także doniesienia o związku między kulturowym obrazem Boga a zjawiskami makrospołecznymi, takimi jak dochód narodowy kraju czy rozmiary przestępczości²¹.

Wydaje się, że pojęcie „kulturowy obraz Boga” zasługuje na dalszą refleksję i dyskusję nad wartościowymi sposobami jego operacjonalizacji.

Na zakończenie pragnę przypomnieć, że opisane w artykule badanie miało charakter eksploracyjny. Zakładałem, że może posłużyć do wielu różnych analiz. W przyszłości warto poszukać w zgromadzonym materiale przesłanek do wyjaśnienia źródeł określonych przypuszczeń osób badanych na temat przypisywanego przez nich Polakom obrazu Boga.

Bibliografia

- Barro R.J., McCleary R.M. (2003). *Religion and economic growth across countries*. American Sociological Review, 68(5), s. 760–781.
- Boguszewski R. (2012). *Zmiany w zakresie wiary i religijności Polaków po śmierci Jana Pawła II*. Komunikat z badań BS/49/2012. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Drozdowicz Z. (2010). *Sekularyzacja jako proces racjonalizacji życia społecznego*. Przegląd Religioznawczy, 2(236), s. 3–15.
- Ecklund E.H., Scheitle C.P. (2007). *Religion among academic scientists: distinctions, disciplines, and demographics*. Social Problems, 54, s. 289–307.
- Erenc J. (2010). *Religijność i tolerancja. Stosunek do wiary pracowników naukowych Uniwersytetu Gdańskiego*. Przegląd Religioznawczy, 3(237), s. 123–143.

²¹ Pisał na ten temat dziennikarz Robert Siewiorek (2014), powołując się na badania, których autorami są Barro i McCleary (2003) oraz Shariff i Rhemtulla (2012). Podobny rodzaj informacji zawiera praca McCleary i Barro (2006).

- Froese P., Bader Ch. (2010). *America's four Gods: What we say about God and what it says about us*. New York: Oxford University Press.
- Gross N., Simmons S. (2009). *The religiosity of American college and university professors*. *Sociology of Religion*, 70(2), s. 101–129.
- Laurin K., Kay A.C., Fitzsimons G.M. (2012). *Divergent effects of activating thoughts of God on self-regulation*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, s. 4–21.
- Libiszowska-Żółtkowska M. (2000). *Wiara uczonych. Esej mocno osadzony w empirii*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- McCleary R.M., Barro R.J. (2006). *Religion and economy*. *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), s. 49–72.
- Norenzayan A., Shariff A.F. (2008). *The origin and evolution of religious prosociality*. *Science*, 322(58), s. 58–62.
- Shariff A.F., Norenzayan A. (2011). *Mean Gods make good people: Different views of God predict cheating behavior*. *International Journal for the Psychology of Religion*, 21, s. 85–96.
- Shariff A.F., Rhemtulla M. (2012) *Divergent Effects of Beliefs in Heaven and Hell on National Crime Rates*. *PLoS ONE*, 7(6).
- Siewiorek R. (2014). *Uwierz w diabła, zbawisz świat*. *Gazeta Wyborcza*, 4–6.01.2014, s. 18.
- Tokarski S. (2009). *Sens życia a poziom religijności personalnej u naukowców*. W: J. Krokos, M. Ryś (red.), *Czy rozum jest w konflikcie z wiarą? W X rocznicę ogłoszenia encykliki Fides et ratio*. Warszawa: Instytut Papieża Jana Pawła II, s. 175–185.

What believer and non-believer Polish scholars think about the traits ascribed to God by the majority of Poles

Abstract

The paper presents some results from an exploratory survey of Polish scholars. 186 subjects declared anonymously their faith or lack of faith in God and responded to other questions, including the question about the qualities attributed to God by the majority of Poles.

The subjects were categorized into three groups: “believers,” “non-believers” (atheists and agnostics) and “others” (who have chosen another self-description). Their comparison revealed that the subjects of the first group significantly more often announced that they would not answer the question concerning the Poles’ views on the attributes of God. Also among those “believers” who declared their general willingness to respond to the above question, many of them – while responding to questions about the specific attributes of God – chose the option: “I do not know what would be the dominant response [of Poles].”

The author formulated the hypothesis that these findings may be the result of the different role that God’s image plays in the lives of various people.

For “believers” most important is their own image of God, the cultural image of God may be of lesser importance.

For “non-believers” and “others,” the idea of God has meaning only in relation to the beliefs of other people. That is why these people are more willing to speak up about the image of God in the eyes of their Polish fellow citizens.

Key words: Polish scholars, cultural image of God